

УДК 37.091.2

П. І. Кендзьор

Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ШКОЛИ

У статті висвітлюються ключові засади реалізації полікультурного виховання в загальноосвітньому навчальному закладі, розкриваються мета й завдання полікультурної освіти загалом. З позицій системного підходу полікультурне виховання розглядається як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що, у свою чергу, дозволяє виокремити основні принципи його організації у полікультурному суспільстві. Запропоновано практичні рекомендації щодо здійснення полікультурного виховання у шкільному середовищі залежно від соціокультурного контексту.

Ключові слова: полікультурна освіта, організація полікультурного виховання, толерантність, полікультурне суспільство.

Постановка проблеми. Активна життєва позиція, громадські ініціативи, патріотизм молодого покоління, його виховання на засадах загальнолюдських цінностей і толерантності повинні бути метою освітньої системи в демократичній державі. З одного боку, це гарантує збереження унікальності, індивідуальності, культурної специфіки, а з іншого, допомагає конструктивно використовувати подібності, стимулює продуктивний суспільний діалог, співпрацю на різних рівнях, формує громадянську культуру членів соціуму. Відтак, розвиваючи в молодій особі плюралізм думок і поглядів, формуючи критичний світогляд та аналітичне мислення, уміння орієнтуватися в суспільних процесах, брати активну участь у громадському житті, полікультурне виховання сприяє утвердженню толерантного й демократичного суспільства.

Полікультурна освіта – порівняно нова концепція у світовій освітній системі, яка трансформується та вдосконалюється, аби відповідати потребам суспільства, що постійно змінюється. Таким чином, полікультурне виховання є відповідною реакцією педагогічної системи на суспільні проблеми, що впливають з міжетнічних і міжконфесійних відмінностей, політичних і соціальних суперечностей і конфліктів.

Полікультурне виховання особистості – це сфера педагогічної діяльності, яка має на меті формування полікультурної компетентності, що забезпечує гармонійне співіснування представників етнічних, релігійних, мовних спільнот у демократичному суспільстві. Полікультурне виховання передбачає формування особистості, яка зберігає власну ідентичність, позитивно сприймає інші культури, поважає соціальну та культурну різноманітність, здатна ефективно спілкуватися з представниками інших рас, етносів, конфесій, соціальних груп. На нашу думку, мета

полікультурного виховання має два головні виміри. Перший – створення позитивної атмосфери спільного життя представників різних культур, а другий – організація суспільного діалогу, який би робив культурну багатоманітність фактором соціального капіталу, а не проблемою. Таким чином, полікультурний компонент загального виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі забезпечує успішну інтеграцію дітей, які представляють як культуру більшості, так і культурні меншини в сучасне громадянське суспільство.

Аналіз актуальних досліджень. Фундаментальним питанням розвитку педагогічної науки на сучасному етапі є дилема щодо соціальної спрямованості виховного процесу молодшої генерації. Як підкреслює М. Крюгер-Потратц, полікультурна освіта покликана допомогти учням орієнтуватися в суспільстві, що характеризується етнічною, мовною, релігійною та соціальною гетерогенністю, яка в майбутньому буде ще чіткіше виражена. Вона повинна навчити їх знайти своє місце в цьому різноманітті [5, 3]. Полікультурне виховання має стати основоположним принципом усієї виховної діяльності від дошкільних закладів до університетів. Адже воно ставить собі за мету підтримувати рівні можливості кожного учня на освіту, соціальну інтеграцію та культурний розвиток, незалежно від етнічного походження, кольору шкіри, рідної мови, статі, віку чи соціальної приналежності.

Важливий внесок у формування змістового наповнення системи полікультурного виховання здійснили німецькі науковці Х. Гепферд та У. Шмідт. Зокрема Х. Гепферд на прикладі аналізу баварських шкільних програм з історії, суспільствознавства та релігії стверджує, що не можна судити про багатокультурний характер освітніх та виховних програм лише за фактом представлення в них інших культур. Важливішим є те, як ці культури представлені самими учнями. Учений формулює критерії, які варто брати до уваги, формуючи змістову основу шкільних програм: «інші народи і культури мають розглядатися не як об'єкти, а як історичні суб'єкти. Необхідно зображати представників інших культур у їхніх безпосередніх життєвих ситуаціях, стилем життя, традиціями, особливостями й життєвими обставинами [6, 43].

У «Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» зазначено, що полікультурність передбачає інтегрованість української культури у європейський і світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до цінностей, культури, мистецтва, вірування інших народів, здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської [1, 23].

Метою статті є визначення основних принципів, за якими повинна здійснюватись організація полікультурного виховання в середовищі, де одночасно співіснує декілька ціннісних систем, спрямованого на подолання міжкультурних бар'єрів і встановлення добросусідських та рівних партнерських відносин поміж індивідами.

У плані **методів дослідження**, ми взяли за основу системний підхід, що відображає взаємозв'язок об'єктів, явищ і процесів педагогічної реальності. Зазначений підхід наголошує на необхідності розглядати їх як системи, що мають певну структуру й закони функціонування, фокусуючись на аналізі педагогічних явищ з точки зору категорій системи, розвитку, зв'язку, взаємодії. У його рамках полікультурне виховання постає як сукупність взаємопов'язаних компонентів (концептуальна основа, суб'єкти полікультурного виховання, його мета, завдання, зміст, педагогічні технології, соціально-педагогічні умови підготовки дітей до життя в полікультурному середовищі).

Виклад основного матеріалу. Опираючись на світовий педагогічний досвід та результати нашого та інших педагогічних досліджень, визначаємо низку принципів, тобто загальних положень що характеризують систему організації полікультурного виховання в загальноосвітньому навчальному закладі. У досягненні поставленої в статті мети вихідними були положення, зазначені в уже згаданій «Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді»[1].

Провідним у системі полікультурного виховання є принцип гуманізму. Він будується на повному визнанні загальнолюдських і громадянських прав людей, які представляють різні культурні спільноти. Принцип гуманізму в системі полікультурного виховання реалізується в особистісно-орієнтованому підході. Як зазначає І. Бех, позитивне ставлення людини до себе й до інших виражається в прийнятті себе й інших такими, якими вони є. Це не викликає в дитини роздратування, ворожості, знехтування. Дитина-гуманіст з повагою ставиться до інтересів своїх товаришів, однокласників, дорослих, навіть якщо вони суперечать її власним [3, 51].

Принцип діалогової взаємодії: полікультурне виховання не може бути одностороннім процесом, а передбачає прагнення до взаємодії з боку представників тих культур, які беруть участь у комунікації. Цей принцип декларує рівний статус різних культур у тому чи іншому суспільстві, спільну відповідальність, взаємозалежність і співпрацю.

Принцип цілісності культурної картини світу: культура в педагогіці має осмислюватися з позиції просторово-часового континууму цілісного культурного розвитку. Сутність цього принципу полягає в узагальненні системи поглядів на світ, який складається з різних культурних, релігійних, етнічних груп, а також усвідомлення людиною свого місця в ньому. Тобто всі елементи культурного багатоманіття мають розумітися як прояв цілісного

образу світу, який має історично зумовлений характер. Важливою складовою цілісності культурної картини світу є ставлення дитини до навколишньої дійсності й самої себе, що визначається її ціннісними орієнтаціями.

Принцип культурної відповідності передбачає поєднання в полікультурному вихованні історії, мови, традицій та звичаїв, котрі забезпечують духовну єдність, наступність та спадковість поколінь. Реалізація цього принципу означає, що в процесі полікультурного виховання мають забезпечуватись передумови для формування особистості, вихованої у традиціях рідної культури і разом з тим відкритої до інших культур, ідей, цінностей. Лише така особистість спроможна зберегти свою національну ідентичність, оскільки вона глибоко усвідомлює національну культуру, як невід'ємну складову світової культури. Полікультурне виховання має на меті не асиміляцію представників різних культур у середовище домінуючої культури, а взаємну інтеграцію та створення нової культури, яка має опиратися на кращі зразки й досягнення кожної з них. Німецький дослідник В. Міттер підкреслює, що: «складність завдання зростає, коли на одній території співіснують різні етнічні спільноти, особливо коли політичний статус здійснює експліцитне чи імпліцитне розрізнення між домінуючою більшістю і не домінуючою меншістю». І тоді «масштаб території – місцевий, провінційний чи національний – породжує різні проблеми і багатопланові стратегії» [4, 45]. Культурний релятивізм передбачає, що цінності й норми однієї культури не можна застосовувати для охарактеризування інших культур. Це не означає що іншу культуру не можна і не потрібно критично оцінювати. Полікультурне виховання повинне забезпечувати можливість повноцінного представлення в педагогічному процесі всіх культурних проявів, зберігати й розвивати базові цінності, які мають місце як прояв тієї чи іншої культурної норми.

Принцип громадянської участі та інтеграції. Полікультурне виховання є невід'ємною частиною процесу становлення громадянина демократичної держави. Важливо, щоб у навчальному закладі представники різних культур однаковою мірою залучалися до обговорення та прийняття рішень на рівні шкільного самоврядування, позакласних заходів, участі в суспільно-корисній роботі, відпочинково-розважальних заходах тощо. Усі формальні та неформальні правила шкільного товариства мають бути однаковими для всіх. Не слід замовчувати міжетнічні, міжконфесійні проблеми: вихованці повинні обґрунтовано представляти та захищати свою позицію. У школі потрібно створити атмосферу, що сприяє безпосередній громадянській ініціативі та міжкультурній інтеграції. У цьому сенсі особливої ваги ми надаємо кооперативному навчанню, яке створює для учнів ситуацію взаємозалежності, і таким чином допомагає їм досягати навчальних цілей і взаємодіяти.

Принцип позитивного ставлення до культурної багатоманітності. Відповідно до синергетичного підходу, життєздатність складних систем, які саморозвиваються, залежить від диференційності та багатства їхніх елементів. Чим складнішою є структура суспільства, багатограннішою етнічна й культурна палітра населення, тим вищим є його потенціал розвитку. Тому в питанні національної консолідації важливо зберігати баланс і не допустити уніфікації, одновимірності та посередності. На нашу думку, культурне багатоманіття слід розглядати не як проблему, а як досягнення, фундамент успішного подальшого розвитку. Існує стереотип, що багатокультурність у суспільстві є загрозою для культурної автентичності. Саме тому в процесі полікультурного виховання слід обговорювати як проблемні ситуації, спричинені співіснуванням різних культур, так і акцентувати на позитивних сторонах полікультурності. Принцип позитивного ставлення до культурного багатоманіття має на меті переконати учнів, що культурне розмаїття є суспільною нормою.

Принцип педагогічної етики й такту. Полікультурне виховання здійснюється в умовах проявів різних культурних ідентичностей, що тим чи іншим чином зумовлюють поведінку дітей, їхній світогляд. Учителеві вкрай важливо проявляти особливий такт при організації спільних заходів для дітей, які представляють різні культури, беручи до уваги особливості менталітету представників різних культур.

Оскільки полікультурне виховання являє собою багатоаспектну систему педагогічних впливів, важливим є принцип міждисциплінарності та комплексності, який передбачає відображення ідей полікультурності у спектрі всіх навчальних предметів. Включення елементів полікультурності у навчальні плани, позакласну та позашкільну роботу сприятиме взаєморозумінню, успішній інтеграції представників різних спільнот. Полікультурне виховання повинно стати важливим атрибутом загальної атмосфери навчального закладу, зокрема відображатися в системі роботи з батьками та партнерстві з місцевою громадою.

Дослідники В. Борисенков, О. Гукаленко, А. Данилюк пропонують такі принципи реалізації полікультурного виховання в демократичному суспільстві:

1. Принцип антропоцентризму, котрий, на думку вчених, передбачає наповнення виховного простору особистісними смислами, створення таких виховних умов, за яких активуються особистісні функції дитини.
2. Принцип культурної відповідності, що передбачає відтворення в освітньому просторі національної культури в її цілісності й осмисленому історичному розвитку та дозволяє визначити місце людини в ній.

3. Принцип єдності інтеграції та диференціації, не дивлячись на взаємовиключність цих двох понять, дозволяє зберігати неповторну ідентичність дитини у вирі інтеграційних та глобалізаційних процесів [2].

Таким чином, полікультурне виховання базується на принципах сприяння відкритості до інших, повазі до відмінностей, взаєморозуміння, толерантності, визнання культур, надання рівних можливостей та боротьби з дискримінацією. Ці принципи є погодженими в теорії, але суттєвим викликом є їхнє практичне запровадження.

До завдань полікультурного виховання, заснованих на перелічених принципах його реалізації й урахуванні особливостей українського суспільства, ми відносимо:

1. Формування в особистості візії власної культури в цілісній картині культурного багатоманіття.

2. Оволодіння знаннями про культурну багатоманітність свого середовища, традиції, вірування, особливості поведінки представників інших етнічних, релігійних, соціальних та культурних груп і визнання їхнього права на своєрідність та неповторність.

3. Встановлення позитивних ціннісних установок до представників інших культур.

4. Формування практичних вмінь ефективної співпраці з представниками інших культур, емпатії.

На нашу думку, зміст полікультурного виховання повинен формуватися залежно від соціокультурного контексту. Полікультурне виховання учнів у загальноосвітньому навчальному закладі може реалізуватись у різних контекстах, особливо на рівні початкової та середньої освіти; інтегруватись у різні види діяльності при викладанні навчальних дисциплін (мови та літератури, історії, суспільствознавства, громадянської освіти, етики тощо), а також за допомогою міждисциплінарних тем (наприклад, місцевих проблем, розв'язання конфліктів); здійснюватись у процесі організації проектної діяльності.

Акцент має здійснюватися на формуванні толерантної поведінки, що ґрунтується на громадянській відповідальності та соціальному партнерстві. Реалізація цього підходу передбачає запровадження у шкільний виховний простір різноманітних ситуацій: інтеграції елементів полікультурного виховання в предмети шкільного циклу, створення сприятливої атмосфери відносин між усіма членами шкільної спільноти, позакласної навчально-виховної роботи, заохочення участі вихованців у діяльності місцевих культурних та громадських організацій. Тобто полікультурне виховання надає можливості для усіх учасників навчально-виховного процесу (учнів, вчителів, батьків, членів місцевої громади) розвивати і вдосконалювати полікультурні компетентності на різних рівнях функціонування шкільної спільноти.

Формування позитивного досвіду міжкультурної взаємодії розпочинається з найближчого середовища особи, поглиблюється й удосконалюється в ширших соціальних групах. Відтак, кожна змістова складова полікультурного виховання включає певне коло питань, що характерні для тієї чи іншої спільноти: сім'ї, родини, друзів, класу, вулиці, школи, місцевої громади тощо. Запропонована проблематика розглядаються в морально-етичному, правовому, політичному та історико-культурному аспектах. Таким чином, зміст полікультурного виховання може бути представлений знаннями про полікультурність навколишнього світу, навичками його пізнання, повагою й толерантним ставленням до етнічних, культурних, расових, релігійних та інших відмінностей, рівнем оволодіння різноманітними моделями міжкультурної взаємодії.

До аналізу змістової природи полікультурної компетентності ми застосували системний підхід, розглядаючи її як цілісну систему взаємопов'язаних складових. Тобто зміст полікультурного виховання повинен визначатися проблематикою таких ключових тем і питань:

1. Що таке культура.

Які соціальні й психологічні категорії творять багатогранну природу феномену культури?

2. Полікультурне суспільство.

Культурна різноманітність – це суспільна проблема чи потенціал для розвитку?

3. Я та культура.

Я належу до певної культури чи створюю її?

4. Культура та міжкультурне спілкування.

Як навчитися ефективно спілкуватися з представниками різних культур?

5. Історія багатокультурна.

Як жили разом представники різних культур? Уроки історії.

6. Міжкультурні стереотипи та упередження.

Як безпосереднє пізнання інших людей змінює наші уявлення про них?

7. Разом на одній землі.

Як розвиток регіональної самобутності може сприяти національній єдності?

8. Соціальний вимір полікультурності.

Як соціальне становище впливає на формування особистості дитини та її взаємостосунки з іншими?

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. З огляду на вищесказане можна підсумувати, що завдання української системи освіти та виховання сформувані в юної особистості здатності до життя в багатокультурному суспільстві, не відмовляючись при цьому від коренів, що

визначають її ідентичність, є вкрай важливим та актуальним. Тому в процесі реалізації полікультурного виховання слід керуватися перерахованими у статті принципами, здійснювати пошук нових, ознайомлюючи учнів із прикладами успішної взаємодії з національними культурами, громадами, які формують спільну культурну спадщину українського суспільства. Такий підхід є особливо актуальним для української педагогіки на тлі мовного, етнічного, релігійного та регіонального розмаїття суспільства. Адже становлення громадянського суспільства можливе за умови трансформації етнічної спільноти у спільноту політичну, об'єднану єдиними цінностями та пріоритетами, тобто політичну націю. Система полікультурного виховання розвиває гуманні та толерантні відносини, прагнучи навчити особистість пізнавати різні культури, позитивно та толерантно сприймати відмінності інших, зберігаючи при цьому власну ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. – Київ, 2014. – 29 с.
2. Борисенков В. Поликультурное образовательное пространство России: история, теория, основы проектирования / Борисенков В., Гукаленко О., Данилюк А. – М. ; Ростов-н/Д., 2004. - 576 с.
3. Виховання особистості : навч.-метод. Посібник : у 2 кн. / [уклад. І. Бех]. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистійно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
4. Миттер В. Многокультурное образование и междисциплинарный подход / В. Миттер // Перспективы. – 1993. – № 1. – С. 37–48.
5. Krüger-Potratz M. Interkulturelle Pädagogik. Studienbrief der Fern Universität / M. Krüger-Potratz Hagen, 1994.
6. Schmitt H. Beauftragter der Stadt Mannheim für ausländische Einwohner / H. Schmitt (Hg). – Abschlußbericht : JUST – Modellprojekt für interkulturelle Jugendarbeit. – Mannheim, 1998.

РЕЗЮМЕ

Кендзьор П. И. Ключевые основы организации поликультурного воспитания в педагогической системе школы.

В статье освещены ключевые основы реализации поликультурного воспитания в общеобразовательном учебном заведении, раскрываются цель и задания поликультурного образования в целом. С позиций системного подхода поликультурное воспитание рассматривается как совокупность взаимосвязанных компонентов, что, в свою очередь, помогает выделить основные принципы его организации в поликультурном обществе. Предложено практические рекомендации по осуществлению поликультурного воспитания в школьной среде в зависимости от социокультурного контекста.

Ключевые слова: поликультурное образование, организация поликультурного воспитания, толерантность, поликультурное общество.

SUMMARY

Kendzor P. The main principles of policultural education organization in the school pedagogical system.

The article outlines the main principles of policultural education organization. The main goal and the tasks of policultural education are the development of policultural competences and formation of tolerant person and responsible citizen who can effectively take part in the policultural democratic society.

Due to the goal and tasks of policultural education, using the system approach, the following principles of its organization are distinguished: the principle of humanism, the principle of entire cultural picture of the world, the principle of cultural relevance, the principle of citizenship and integration, the principle of positive attitude to cultural diversity, the principle of dialogical interaction, the principle of pedagogical ethics, the principle of interdisciplinarity.

Policultural education should be organized according to peculiarities of sociocultural context, as well as integrated in different teaching activities and interdisciplinary topics. The accent should be put on the formation of tolerant behavior which is based on citizen responsibility and social partnership.

Thus the task of Ukrainian educational system is the formation of person able to live with the others in the policultural democratic society and, keep own cultural identity.

Key words: policultural education, policultural education organization, policultural society, tolerant behavior